

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA GRAMMATIK ME'YORLARGA RIOYA QILISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Namozov Shahrosul Safar o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, tayanch doktorant.

Annotatsiya.

Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritiladi. Unda grammatik me'yor tushunchasining til ta'limidagi o'rni, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishdagi ahamiyati hamda grammatik savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi didaktik omillar tahlil qilinadi. Yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga amal qilish ko'nikmasi faqat qoidalarni yodlash orqali emas, balki ularni kommunikativ vaziyatlarda ongli qo'llash, matn tahlili, ijodiy yozuv, muammoli topshiriqlar va refleksiv yondashuv asosida rivojlantirilishi zarurligi asoslanadi. Maqolada til o'rgatish jarayonida me'yoriylik, nutqiy aniqlik, mantiqiy izchillik va uslubiy moslik kabi mezonlarning o'zaro bog'liqligi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, grammatik kompetensiyani shakllantirishda o'qituvchining metodik mahorati, o'quv materiallarining mazmuni, interfaol metodlar va baholash mezonlarining ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: grammatik me'yor, grammatik kompetensiya, yuqori sinf o'quvchilari, til ta'limi, nutq madaniyati, yozma nutq, og'zaki nutq, pedagogik asoslar, kommunikativ kompetensiya, didaktik yondashuv.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИИ СОБЛЮДЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ НОРМ У УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

Намозов Шахросул Сафар угли

Чирчикский государственный педагогический университет, Базовый докторант

Аннотация.

В данной статье рассматриваются педагогические основы формирования компетенции соблюдения грамматических норм у учащихся старших классов общеобразовательных школ. Раскрывается значение понятия грамматической нормы в языковом образовании, его роль в развитии культуры устной и письменной речи учащихся, а также анализируются дидактические факторы, способствующие формированию грамматической грамотности. Обосновывается, что умение соблюдать грамматические нормы у старшеклассников должно развиваться не только посредством заучивания правил, но и через их осознанное применение в коммуникативных ситуациях, анализ текста, творческое письмо, проблемные задания и рефлексивный подход. В статье показана взаимосвязь таких критериев, как нормативность речи, точность высказывания, логическая последовательность и стилистическая уместность. Также раскрывается значение методического мастерства учителя, содержания учебных материалов, интерактивных методов и критериев оценивания в формировании грамматической компетенции учащихся.

Ключевые слова: грамматическая норма, грамматическая компетенция, учащиеся старших классов, языковое образование, культура речи, письменная речь, устная речь, педагогические основы, коммуникативная компетенция, дидактический подход.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING COMPETENCE IN OBSERVING GRAMMATICAL NORMS AMONG SENIOR SCHOOL STUDENTS

Namozov Shahrosul Safar o'g'li

Chirchik State Pedagogical University, PhD student

Abstract.

This article examines the pedagogical foundations for developing competence in observing grammatical norms among senior school students in general education schools. It highlights the role of grammatical norms in language education, their importance in developing students' oral and written speech culture, and the didactic factors that contribute to the formation of grammatical literacy. The article substantiates that senior school students' ability to observe grammatical norms should be developed not only through memorization of rules, but also through their conscious application in communicative

situations, text analysis, creative writing, problem-based tasks, and reflective learning. The study emphasizes the interrelation between speech normativity, accuracy of expression, logical coherence, and stylistic appropriateness. It also reveals the importance of teachers' methodological competence, the content of learning materials, interactive methods, and assessment criteria in developing students' grammatical competence.

Keywords: grammatical norm, grammatical competence, senior school students, language education, speech culture, written speech, oral speech, pedagogical foundations, communicative competence, didactic approach.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirish, ularning og'zaki va yozma nutqini me'yoriy, mantiqiy, aniq va ravon shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, matn yaratish ko'nikmasi, nutqiy muloqotga kirishish madaniyati va grammatik jihatdan to'g'ri ifoda qila olish salohiyati yanada yuqori bosqichga ko'tarilishi zarur. Chunki 9–11-sinf o'quvchilari ta'limning yakuniy bosqichida turib, keyingi kasbiy, akademik va ijtimoiy faoliyatga tayyorlanadilar. Bu jarayonda grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasi ularning umumiy til madaniyati va kommunikativ tayyorgarligining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyan bo'ladi.

Grammatik me'yor til tizimining barqaror qoidalari, so'z shakllari, gap tuzilishi, so'z birikmalari va sintaktik birliklardan to'g'ri foydalanish talablarini o'z ichiga oladi. O'quvchi nutqida grammatik me'yorlarga amal qilinishi fikrning aniq, tushunarli va izchil ifodalanishini ta'minlaydi. Aksincha, grammatik xatolarning ko'pligi nutq mazmunining buzilishiga, fikrning noto'g'ri talqin qilinishiga va kommunikativ samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Shu sababli til o'rgatish jarayonida grammatik me'yorlarni faqat nazariy qoidalar majmui sifatida emas, balki nutqiy faoliyatda ongli qo'llaniladigan amaliy kompetensiya sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirish masalasi til ta'limining nazariy va amaliy jihatlarini o'zaro bog'liq holda o'rganishni talab etadi. An'anaviy yondashuvda grammatik bilimlar ko'pincha qoidalarni yodlash, grammatik tahlil qilish va mashqlar bajarish orqali o'zlashtirilgan bo'lsa, zamonaviy ta'limda bu jarayon kommunikativ, kompetensiyaviy va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Chunki o'quvchi grammatik qoidani bilishi mumkin, biroq uni real nutqiy vaziyatda to'g'ri qo'llay olmasa, bu bilim amaliy kompetensiyaga aylanmaydi. Shuning uchun grammatik me'yorlarni o'rgatishda matn ustida ishlash, ijodiy yozuv, muammoli topshiriqlar, nutqiy vaziyatlar, tahrir va o'z-o'zini baholash kabi metodlardan samarali foydalanish lozim.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi axborotlashgan jamiyatda yoshlarning yozma va og'zaki muloqot imkoniyatlari kengaygan bo'lsa-da, ularning nutqida grammatik xatolar, uslubiy nomuvofiqliklar, gap qurilishidagi noaniqliklar va me'yoriy talablarga rioya qilmaslik holatlari tez-tez uchramoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, tezkor yozishmalar va norasmiy muloqot shakllari o'quvchilarning til me'yorlariga munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa umumta'lim maktablarida grammatik me'yorlarga rioya qilish ko'nikmasini tizimli, bosqichma-bosqich va pedagogik jihatdan asoslangan holda shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

Grammatik kompetensiya o'quvchining nafaqat grammatik qoidalarni bilishi, balki ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri, o'rinli va ongli qo'llay olishi bilan belgilanadi. Bunday kompetensiyani shakllantirishda o'qituvchining metodik mahorati, o'quv materiallarining mazmuni, mashq va topshiriqlarning kommunikativ yo'naltirilganligi, baholash mezonlarining aniqligi hamda o'quvchining o'z nutqiga tanqidiy munosabat bildirishi muhim omillar sifatida qaraladi. Ayniqsa, yuqori sinflarda grammatik me'yorlarni o'rgatish jarayoni o'quvchilarning mustaqil matn yaratish, esse yozish, bahs-munozarada qatnashish, ilmiy va rasmiy uslubda fikr bildirish ko'nikmalari bilan uzviy bog'lanishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik asoslarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun grammatik me'yor tushunchasining til ta'limidagi o'rni, grammatik kompetensiyaning tarkibiy jihatlari, yuqori sinf o'quvchilarining nutqiy rivojlanish xususiyatlari hamda grammatik me'yorlarni o'rgatishning samarali pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Shunday qilib, grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirish yuqori sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini rivojlantirish, kommunikativ savodxonligini oshirish va ularni keyingi ta'lim bosqichlariga tayyorlashda muhim omil

hisoblanadi. Bu jarayon grammatik bilimlarni amaliy nutqiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish, o'quvchini faollikka undash va tilga ongli munosabatni shakllantirish orqali samarali natija beradi.

Grammatik me'yor tilning adabiy shaklda qo'llanishini tartibga soluvchi asosiy mezonlardan biridir. U so'zlarning to'g'ri shakllanishi, gap bo'laklarining o'zaro bog'lanishi, so'z birlikmalari va gaplarning grammatik jihatdan me'yoriy tuzilishini belgilaydi. Til ta'limida grammatik me'yor tushunchasi o'quvchilarning nutqiy savodxonligini shakllantirish, fikrni aniq, izchil va tushunarli ifodalashga o'rgatish hamda adabiy til qoidalariga ongli munosabatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Umumta'lim maktablarida til o'rgatish jarayoni faqat grammatik qoidalarni yodlatish bilan cheklanmasligi kerak. Grammatik me'yorlar o'quvchining real nutqiy faoliyatida, ya'ni og'zaki muloqot, yozma bayon, insho, esse, matn tahlili, munozara va ijodiy topshiriqlar jarayonida amaliy qo'llanilishi zarur. Chunki grammatik bilim o'quvchi ongida faqat nazariy ma'lumot sifatida qolib ketsa, u nutqiy kompetensiyaga aylanmaydi. Shu bois grammatik me'yorlarni o'rgatishda bilim, ko'nikma va malaka o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Grammatik me'yor tushunchasining til ta'limidagi o'rni, avvalo, o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini me'yorlashtirishda namoyon bo'ladi. O'quvchi gap tuzishda so'zlarning shakl va ma'no munosabatini to'g'ri belgilay olsa, ega va kesim mosligini saqlasa, kelishik, zamon, shaxs-son qo'shimchalaridan o'rinli foydalansa, uning nutqi aniq va tushunarli bo'ladi. Aksincha, grammatik me'yorlarga rioya qilinmagan nutqda fikr buziladi, mantiqiy izchillik yo'qoladi va kommunikativ ta'sirchanlik pasayadi. Demak, grammatik me'yor o'quvchining fikrlash madaniyati bilan ham bevosita bog'liqdir.

Yuqori sinf o'quvchilari uchun grammatik me'yorlarni bilish yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bu bosqichda o'quvchilar murakkab matnlar bilan ishlaydilar, mustaqil fikr bildiradilar, ilmiy, publitsistik, rasmiy va badiiy uslublarda yozma ishlar bajaradilar. Bunday faoliyatlarda grammatik jihatdan to'g'ri, uslubiy jihatdan mos va mantiqiy izchil nutq yaratish talab etiladi. Shu sababli 9–11-sinflarda grammatik me'yorlarni o'rgatish o'quvchilarning umumiy til madaniyatini, kommunikativ kompetensiyasini va akademik yozuvga tayyorgarligini rivojlantiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Til ta'limida grammatik me'yorlar o'quvchining nutqiy xatolarini anglash va tuzatish ko'nikmasini ham shakllantiradi. O'quvchi o'z nutqidagi grammatik kamchiliklarni ko'ra olishi, ularni tahlil qilishi va to'g'rilash yo'llarini bilishi mustaqil ta'limning muhim belgilaridan biridir. Ayniqsa, matnni tahrir qilish, noto'g'ri tuzilgan gaplarni qayta ishlash, grammatik jihatdan to'g'ri variantlarni tanlash kabi topshiriqlar o'quvchilarda til hodisalariga ongli yondashuvni kuchaytiradi.

Grammatik me'yor tushunchasi til ta'limida kommunikativ yondashuv bilan uzviy bog'liqdir. Grammatik qoidalar alohida o'rganilganda ularning amaliy qiymati cheklanishi mumkin. Ammo ular muloqot vaziyatlari, matn yaratish, fikr almashish, bahs yuritish va yozma ifoda jarayonida qo'llanganda o'quvchi uchun hayotiy ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun grammatik me'yorlarni o'rgatishda faqat "qoidani bilish" emas, balki "qoidani nutqda to'g'ri qo'llash" asosiy maqsad bo'lishi lozim. Shuningdek, grammatik me'yorlar o'quvchilarda adabiy tilga hurmat, til madaniyatiga mas'uliyat va nutqiy intizomni shakllantiradi. Har bir jamiyatda adabiy til milliy madaniyat, ma'naviyat va ijtimoiy muloqotning muhim vositasi hisoblanadi. O'quvchilar grammatik me'yorlarga rioya qilish orqali nafaqat to'g'ri gapirish va yozishni, balki o'z fikrini madaniyatli, aniq va ta'sirchan ifodalashni ham o'rganadilar.

Demak, grammatik me'yor tushunchasining til ta'limidagi o'rni ko'p qirrali bo'lib, u o'quvchilarning grammatik savodxonligini, nutq madaniyatini, kommunikativ kompetensiyasini va mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan grammatik me'yorlarni o'rgatish yuqori sinf o'quvchilarida tilga ongli munosabatni shakllantirish, ularni adabiy til qoidalariga rioya qilgan holda samarali muloqotga tayyorlashning muhim pedagogik asosi hisoblanadi. Grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. Nutq madaniyati faqat so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish yoki grammatik jihatdan xatosiz yozish bilangina cheklanmaydi, balki fikrni aniq, izchil, mantiqiy, ravon va adabiy til me'yorlariga mos tarzda ifodalashni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan, grammatik me'yorlar o'quvchi nutqining tashkiliy asosi bo'lib, uning fikrlash madaniyati, muloqotga kirishish salohiyati va yozma ifoda ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Og'zaki nutq madaniyatini rivojlantirishda grammatik me'yorlarning o'rni, avvalo, o'quvchining fikrini mantiqan to'g'ri va tushunarli bayon eta olishida namoyon bo'ladi. O'quvchi gap tuzishda so'zlarning o'zaro bog'lanishiga, ega va kesim mosligiga, kelishik va zamon shakllarining to'g'ri qo'llanishiga amal qilsa, uning nutqi ravon va ta'sirchan bo'ladi. Bunday nutq tinglovchi tomonidan oson

qabul qilinadi, fikrning mazmuni buzilmaydi va muloqot samaradorligi ortadi. Aksincha, grammatik xatolar bilan ifodalangan ogʻzaki nutq fikrning noaniq yetkazilishiga, nutqiy chalkashlikka va kommunikativ muammolarga sabab boʻladi.

Yuqori sinf oʻquvchilari uchun ogʻzaki nutq madaniyati alohida ahamiyatga ega. Chunki bu bosqichda ular dars jarayonida munozara yuritish, savollarga asosli javob berish, taqdimot qilish, fikrini himoya qilish, ijtimoiy va ilmiy mavzularda mulohaza bildirish kabi faoliyatlarda faol ishtirok etadilar. Bunday nutqiy vaziyatlarda grammatik meʼyorlarga rioya qilish oʻquvchining oʻz fikrini ishonchli va madaniyatli ifodalashiga yordam beradi. Shu sababli ogʻzaki nutqni rivojlantirishda faqat talaffuz yoki soʻz boyligi emas, balki gap qurilishi, grammatik aniqlik va sintaktik izchillik ham muhim mezon sifatida qaraladi.

Yozma nutq madaniyatini shakllantirishda grammatik meʼyorlarning ahamiyati yanada yaqqol koʻrinadi. Yozma nutqda fikr bevosita yozuv orqali ifodalanadi va undagi grammatik xatolar oʻquvchining savodxonlik darajasini koʻrsatib turadi. Insho, bayon, esse, referat, izohli matn, ilmiy yoki publitsistik mazmundagi yozma ishlar grammatik jihatdan toʻgʻri tuzilmasa, ularda fikrning izchilligi va mazmuniy yaxlitligi buziladi. Shuning uchun yuqori sinflarda yozma nutqni rivojlantirish grammatik meʼyorlarni ongli oʻzlashtirish, ularni matn yaratish jarayonida qoʻllash va oʻz yozuvini tahrir qilish koʻnikmasi bilan bevosita bogʻliqdir.

Grammatik meʼyorlarga amal qilish oʻquvchilarning yozma nutqida matn tuzish madaniyatini ham rivojlantiradi. Matnning kirish, asosiy qism va xulosa qismlarini mantiqiy bogʻlash, gaplar orasidagi sintaktik va mazmuniy aloqadorlikni taʼminlash, soʻz shakllaridan oʻrinli foydalanish, ortiqcha takrorlardan qochish ham grammatik savodxonlik bilan bogʻliqdir. Oʻquvchi grammatik meʼyorlarni yaxshi egallagan boʻlsa, u oʻz fikrini yozma shaklda tartibli, izchil va tushunarli ifodalash imkoniyatiga ega boʻladi. Shuningdek, grammatik meʼyorlar oʻquvchilarda tahrir madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Oʻquvchi oʻz yozma ishini qayta oʻqish, grammatik xatolarni aniqlash, gap tuzilishini yaxshilash, notoʻgʻri qoʻllangan shakllarni tuzatish orqali mustaqil fikrlash va oʻz-oʻzini nazorat qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon oʻquvchining faqat til bilimini emas, balki masʼuliyat, aniqlik, diqqat va tanqidiy yondashuv kabi shaxsiy sifatlarini ham shakllantiradi.

Ogʻzaki va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishda grammatik meʼyorlarni kommunikativ vaziyatlar bilan bogʻlab oʻrgatish samarali natija beradi. Masalan, munozara, intervyu, taqdimot, rolli oʻyin, matn tahlili, esse yozish, xat yozish, bayon va ijodiy topshiriqlar orqali oʻquvchi grammatik qoidalarni real nutqiy faoliyatda qoʻllashga oʻrganadi. Bunday yondashuv grammatikani quruq nazariy bilim sifatida emas, balki muloqot va fikr ifodalash vositasi sifatida anglashga yordam beradi.

Oʻquvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda grammatik meʼyorlar uslubiy moslikni taʼminlashda ham muhim rol oʻynaydi. Yuqori sinf oʻquvchilari turli uslubdagi matnlar bilan ishlash jarayonida rasmiy, ilmiy, publitsistik va badiiy nutqning grammatik xususiyatlarini farqlashni oʻrganadilar. Har bir uslubda gap qurilishi, soʻz tanlash, ifoda shakli va grammatik birliklardan foydalanish oʻziga xos boʻladi. Shu jihatdan grammatik meʼyorlarni oʻzlashtirish oʻquvchiga vaziyatga mos nutq shaklini tanlash va undan toʻgʻri foydalanish imkonini beradi.

Demak, grammatik meʼyorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirish oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishning muhim shartidir. U oʻquvchilarda fikrni aniq va izchil bayon qilish, matn yaratish, oʻz nutqini nazorat qilish, grammatik xatolarni tuzatish va adabiy til meʼyorlariga masʼuliyat bilan yondashish koʻnikmalarini shakllantiradi. Shu bois til taʼlimida grammatik meʼyorlarni oʻrgatish nutq madaniyatini rivojlantirish bilan uzviy bogʻliq holda tashkil etilishi lozim.

Grammatik savodxonlikni shakllantirish til taʼlimining asosiy vazifalaridan biri boʻlib, u oʻquvchilarning grammatik qoidalarni bilishi, ularni ogʻzaki va yozma nutqda toʻgʻri qoʻllashi, oʻz nutqidagi xatolarni anglab tuzatishi hamda adabiy til meʼyorlariga ongli munosabatda boʻlishi bilan belgilanadi. Ayniqsa, yuqori sinf oʻquvchilarida grammatik savodxonlikni rivojlantirish jarayoni maqsadli, tizimli va didaktik jihatdan puxta tashkil etilishi zarur. Chunki bu bosqichda oʻquvchilar murakkab matnlar bilan ishlaydi, mustaqil fikr bildiradi, esse, insho, bayon, referat va ilmiy-ijodiy yozma ishlarni bajaradi. Bunday faoliyatlarda grammatik jihatdan toʻgʻri, mantiqan izchil va uslubiy jihatdan mos nutq yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Grammatik savodxonlikni shakllantirishda birinchi muhim didaktik omil taʼlim mazmunining tizimlilik va izchillik asosida tashkil etilishidir. Grammatik bilimlar oʻquvchilarga parcha-parcha, bir-biridan uzilgan holda emas, balki til tizimining oʻzaro bogʻliq birliklari sifatida oʻrgatilishi lozim. Masalan, soʻz turkumlari, gap boʻlaklari, soʻz birikmalari, sodda va qoʻshma gaplar, tinish belgilari hamda uslubiy

me'yorlar o'zaro aloqadorlikda tushuntirilganda o'quvchi grammatik hodisalarni yaxlit tizim sifatida anglaydi. Bu esa grammatik qoidalarni mexanik yodlashdan ko'ra ularni ongli tushunish va amaliy qo'llash imkonini beradi.

Ikkinchi muhim omil grammatik bilimlarni nutqiy faoliyat bilan bog'lab o'rgatishdir. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchi grammatik qoidani bilgan taqdirda ham uni real nutqiy vaziyatda qo'llay olmasligi mumkin. Shu sababli grammatikani o'rgatishda faqat nazariy ta'riflar va tayyor mashqlar bilan cheklanib qolmasdan, matn yaratish, fikr bildirish, munozara qilish, dialog tuzish, esse yozish, tahrir qilish kabi faoliyat turlaridan foydalanish zarur. Bunday yondashuv grammatik bilimni kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismiga aylantiradi.

Grammatik savodxonlikni rivojlantirishda matn asosida ishlash alohida didaktik ahamiyatga ega. Matn o'quvchi uchun grammatik birliklarning real qo'llanish maydoni hisoblanadi. Matn tahlili jarayonida o'quvchilar gaplarning tuzilishi, so'zlarning bog'lanishi, grammatik shakllarning ma'no va vazifasi, uslubiy moslik, mantiqiy izchillik kabi jihatlarni kuzatadilar. Bu orqali ular grammatik me'yorlarning faqat qoidalar majmui emas, balki mazmunli nutq yaratish vositasi ekanini anglaydilar. Ayniqsa, badiiy, ilmiy, publitsistik va rasmiy uslubdagi matnlarni qiyosiy tahlil qilish o'quvchilarda grammatik vositalarning uslubiy imkoniyatlarini tushunishga yordam beradi.

Yana bir muhim didaktik omil — mashq va topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashib borishidir. Grammatik savodxonlik birdaniga shakllanmaydi; u oddiy tanishish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, tahrir qilish va mustaqil matn yaratish bosqichlari orqali rivojlanadi. Dastlab o'quvchilar grammatik hodisani aniqlash va izohlashga o'rgatilsa, keyingi bosqichlarda uni gap va matnda qo'llash, xatolarni topish, muqobil variantlarni tanlash, grammatik jihatdan mukammal matn tuzish kabi topshiriqlar bajariladi. Bunday bosqichlilik o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va amaliy savodxonligini kuchaytiradi.

Interfaol metodlardan foydalanish ham grammatik savodxonlikni shakllantirishda samarali omillardan biridir. "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", "Munozara", "Tahrir ustaxonasi", "Juftlikda ishlash", "Guruhli tahlil", "Xatoni top va tuzat" kabi metodlar o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Bu metodlar orqali o'quvchi tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki grammatik hodisalarni tahlil qiluvchi, xulosa chiqaruvchi va amalda qo'llovchi subyektg aylanadi. Ayniqsa, yuqori sinflarda muammoli savollar va ijodiy topshiriqlar asosida ishlash grammatik bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Grammatik savodxonlikni shakllantirishda xatolar ustida ishlash texnologiyasi ham muhim didaktik omil sanaladi. O'quvchilarning yozma va og'zaki nutqida uchraydigan grammatik xatolarni faqat baholash yoki kamchilik sifatida ko'rsatish yetarli emas. Ularni tahlil qilish, sababini aniqlash, to'g'ri variantni asoslash va qayta qo'llash orqali xatolar o'quv jarayonining foydali manbaiga aylantiriladi. Masalan, o'quvchilarning yozma ishlaridan olingan tipik xatolar asosida tahrir mashqlari tashkil etish, noto'g'ri tuzilgan gaplarni qayta ishlash, grammatik me'yor buzilgan o'rinlarni izohlash samarali natija beradi.

Baholash mezonlarining aniqligi ham grammatik savodxonlikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. O'quvchi o'z nutqi yoki yozma ishining qaysi mezonlar asosida baholanishini bilsa, grammatik me'yorlarga ongliroq yondashadi. Baholashda faqat xatolar sonini hisoblash emas, balki gap qurilishi, so'z shakllarining to'g'ri qo'llanishi, fikrning izchilligi, uslubiy moslik, matnning grammatik yaxlitligi kabi mezonlar ham hisobga olinishi zarur. Shuningdek, o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash usullari o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalarni rivojlantiradi.

O'qituvchining metodik mahorati grammatik savodxonlikni shakllantirishning yetakchi omillaridan biridir. O'qituvchi grammatik mavzuni o'quvchining yosh xususiyati, nutqiy ehtiyoji va bilim darajasiga mos tarzda tushuntira olishi, qoidalarni hayotiy misollar bilan bog'lashi, dars jarayonida nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishi lozim. Ayniqsa, yuqori sinflarda o'qituvchi o'quvchilarni mustaqil izlanishga, til hodisalarini qiyoslashga, xatolarni tahlil qilishga va o'z fikrini grammatik jihatdan to'g'ri ifodalashga yo'naltirishi kerak.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham grammatik savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Elektron ta'lim platformalari, interaktiv testlar, onlayn mashqlar, raqamli lug'atlar, matn tahrirlash dasturlari va multimedia materiallari o'quvchilarning grammatik bilimlarni mustahkamlashiga yordam beradi. Biroq texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq va didaktik asoslangan bo'lishi lozim. Ya'ni raqamli vositalar grammatik qoidalarni avtomatik eslab qolish uchun emas, balki ularni tahlil qilish, qo'llash va mustaqil nazorat qilish imkoniyatini kengaytirishi kerak.

Grammatik savodxonlikni shakllantirishda o'quvchilarning motivatsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Agar o'quvchi grammatik bilimlarning hayotiy va amaliy ahamiyatini anglamasa, ularni faqat dars talabi sifatida qabul qiladi. Shu bois grammatik mavzularni o'quvchilarning kundalik muloqoti, ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalari, rasmiy hujjatlarni tuzish, ilmiy matn yozish, taqdimot qilish kabi real ehtiyojlari bilan bog'lash zarur. Bunday yondashuv grammatik savodxonlikni o'quvchi uchun shaxsiy ahamiyatga ega ko'nikmaga aylantiradi.

Demak, grammatik savodxonlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi didaktik omillar ta'lim mazmunining tizimlilik, grammatik bilimlarning nutqiy faoliyat bilan bog'lanishi, matn asosida ishlash, bosqichma-bosqich mashqlar tizimi, interfaol metodlardan foydalanish, xatolar ustida ishlash, aniq baholash mezonlari, o'qituvchining metodik mahorati, raqamli vositalardan oqilona foydalanish va o'quvchilar motivatsiyasini kuchaytirishdan iborat. Ushbu omillar o'zaro uyg'un qo'llanganda yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasi samarali shakllanadi va ularning og'zaki hamda yozma nutq madaniyati yuqori bosqichga ko'tariladi.

Xulosa

Yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirish til ta'limining muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki grammatik me'yorlar o'quvchining og'zaki va yozma nutqida fikrni aniq, izchil, mantiqiy va adabiy til talablariga mos ifodalash imkonini beradi. Grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan nutq o'quvchining nafaqat savodxonlik darajasini, balki tafakkur madaniyati, kommunikativ faolligi va ijtimoiy muloqotga tayyorgarligini ham namoyon etadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, grammatik me'yorlarni o'rgatish faqat qoidalarni yodlash yoki grammatik tahlil bilan cheklanmasligi kerak. Aksincha, grammatik bilimlar o'quvchilarning real nutqiy faoliyati bilan uzviy bog'langan holda shakllantirilgandagina amaliy kompetensiyaga aylanadi. Bunda matn ustida ishlash, ijodiy yozuv, esse va insho yozish, og'zaki munozara, taqdimot, tahrir mashqlari, xatolar ustida ishlash va o'z-o'zini baholash kabi metodlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Grammatik savodxonlikni rivojlantirishda ta'lim mazmunining tizimlilik, mashq va topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashuvi, interfaol metodlardan foydalanish, baholash mezonlarining aniqligi hamda o'qituvchining metodik mahorati yetakchi didaktik omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, yuqori sinflarda grammatik me'yorlarni o'rgatish o'quvchilarning mustaqil matn yaratish, fikrni dalillash, rasmiy va ilmiy uslubda yozish hamda muloqot jarayonida grammatik jihatdan to'g'ri ifoda qilish ko'nikmalari bilan bog'liq holda tashkil etilishi lozim. Shuningdek, grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasi o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Og'zaki nutqda u fikrni ravon, tushunarli va ta'sirchan bayon etishga yordam bersa, yozma nutqda matnning mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi va grammatik to'g'riligini ta'minlaydi. Bu esa o'quvchilarning keyingi ta'lim bosqichlariga, kasbiy faoliyatga va ijtimoiy hayotga tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, yuqori sinf o'quvchilarida grammatik me'yorlarga rioya qilish kompetensiyasini shakllantirish kompleks pedagogik jarayon bo'lib, u nazariy bilim, amaliy mashq, nutqiy faoliyat, tahrir madaniyati va refleksiv yondashuv uyg'unligida samarali amalga oshadi. Shu bois til ta'limida grammatik me'yorlarni o'rgatish o'quvchilarning faqat grammatik savodxonligini emas, balki umumiy nutq madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim didaktik asos sifatida baholanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. — 380 b.
2. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. — 192 b.
3. Mahmudov N., Rafiyev A., Yo'ldoshev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish: akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik. — To'ldirilgan 7-nashr. — Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. — 144 b.
4. Quدراتov T. Nutq madaniyati asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 1993.
5. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 110 b.
6. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. — Toshkent: O'qituvchi, 1993. — 32 b.